

سلسلهٴ من یرد الله به خیراً یفتحه فی الدین ()

خداوند به هر کس إرادة خیر داشته باشد او را در دین آگاهی میدهد.

أصول الحوار وآدابه فی الإسلام

اصول و آداب گفتگو در اسلام

تألیف:

شیخ صالح بن عبدالله بن حمید

ترجمه:

إسحاق بن عبدالله دبیری العوضی

۱۴۲۶/۱۳۸۴هـ

فهرست مطالب

ص	عنوان
۵	مقدمه مترجم
۶	مقدمه
۸	تعریف حکمت
۱۲	استعمالات واژه «الحکمه» در قرآن
۱۲	موعظه حسنه (به شیوه نیک)
۱۵	توضیح «الجدال بالتی هی احسن»
۱۷	صفاتیی که باعث حکمت می شوند.
۱۷	الف - تقوی
۱۸	ب - اخلاص
۲۱	ج - علم
۲۳	د - تواضع
۲۴	ه - حلم
۲۷	سختگیری و درشت خوئی
۲۹	نشانه‌های حکمت در دعوت
۳۰	نشانه اول: شناخت خُلُق و خوی مردم و اصناف مدعوین

- ۳۳ نشانه دوم: انتخاب اوقات مناسب و غنیمت شمردن مناسبات
- ۳۶ نشانه سوم: مراعات اهمیت مسایل و ترتیب اولویات.
- ۳۸ نشانه‌های وجود حکمت در اسلوبهای دعوت
- ۳۸ نشانه اول: «قول حسن»
- ۴۴ نشانه دوم: استفاده از تلمیح و اشاره به جای تصریح تا آنجا که ممکن باشد.
- ۴۵ نشانه سوم: نصیحت به جای رسوا کردن
- ۴۷ نشانه چهارم: آداب تعامل و معاشرت
- ۴۸ گونه‌ای از نرمش در تعامل و معاشرت
- ۵۱ نشانه پنجم: مدارا
- ۵۸ نشانه ششم: چشم پوشی از لغزشها و گذشت از خطاها.
- ۶۱ نشانه هفتم: استفاده از ترغیب و ترهیب
- ۶۴ سخن آخر

برای ارتباط با مترجم می‌توانید به آدرس زیر تماس بگیرید:

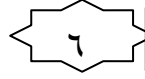
السعودیة: الرياض - الرمز البريدي: (۱۱۷۵۷) ص. پ: (۱۵۰۱۰۳)

www.aqeedeh.com

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	تعریف گفتگو
	هدف از گفتگو
	به وجود آمدن اختلاف میان مردم
	وضوح و روشنی حقیقت
	موارد مشترک
	اصول گفتگو
	اصل اول: در پیش گرفتن روشهای علمی.
	اصل دوم: خالی بودن سخن و دلیل فرد مناظر کننده از تناقض.
	اصل سوم: آوردن دلیلی که غیر از ادعا باشد.
	اصل چهارم: اتفاق بر دیدگاههای ثابت و قضایای مسلم.
	اصل پنجم: بی طرفی، حق جویی، پرهیز از تعصب و پایبندی به اصول گفتگو و مناظره.

	اصل ششم: ویژگی های فرد مناظره کننده.
	اصل هفتم: قطعی و نسبی بودن نتایج.
	اصل هشتم: قبول کردن نتایج به دست آمده و التزام جدی به آنها.
	آداب گفتگو
	۱- التزام به گفتار نیک و پرهیز از به چالش طلبیدن و ساکت کردن طرف مقابل.
	۲- پایبندی به وقت تعیین شده در هنگام صحبت کردن.
	۳- به خوبی گوش دادن، سکوت کردن و پرهیز از قطع کردن رشته کلام دیگران.
	۴- ارج نهادن و احترام گذاشتن به طرف مقابل.
	۵- انجام مناظرات در یک مکان معین.
	۶- اخلاص.

اصول الحوار وأدابه في الإسلام - اصول وأداب حُفَّتَحُو در اسلام

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه مترجم

الحمد لله وصلى الله وسلم على نبينا
محمد وآله وصحبه ومن والاه أما بعد:

آزادی بحث و انتقاد در مسائل مذهبی، یکی از ویژگیهای فرهنگ اسلام است. در تاریخ زندگی پیامر اسلام ﷺ و همچنین سلف صالح، موارد فراوانی یافت می شود که مخالفان اسلام با آنان به مناظره، بحث و گفتگو می نشستند و اشکالات خویش را به اصول یا فروع اسلام، با کمال آزادی و صراحت، بیان می کردند و بدون اینکه مورد کوچک ترین اهانتی قرار گیرند، ایرادهای آنان

بررسی و پاسخ داده می‌شد. این نمونه‌ها و رویدادهای ارزشمند تاریخی، موضوع مباحث این کتاب است که نمایانگر اصول و آداب آن می‌باشد. نویسنده، در صدد است با تنظیم و تهذیب این اصول و آداب، بهره‌گیری از آن را برای همگان سودمند و ممکن سازد.

امید است با مطالعه این کتاب چگونگی اصول و آداب گفتگو در اسلام برای دعوت‌گران و مبلغان روشن گردد، و آنرا سرمشق و الگوی خود قرار دهند.

إسحاق بن عبد الله دبیری

عربستان سعودی - ریاض؛

سه شنبه: ۱۴/۵/۱۴۲۶هـ.ق.

برابر با ۳۱/۳/۱۳۸۴هـ.ش

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه

خداوند - تبارک و تعالی - را سپاس می‌گوییم و بر پیامبرش و برگزیده شده از میان مخلوقاتش و انتخاب شده از پیامبرانش سرومان محمد رسول خدا درود و سلام می‌فرستیم. خداوند به وسیله حق او را به عنوان مژده دهنده و بیم‌دهنده فرستاد. او رسالت را به صورت کامل تبلیغ و امانت را ادا و امت را نصیحت کرده و ما را به راه راست روشنی و هدایت رهنمون شد که شبهای آن همانند روز روشن است و فقط کسانی که هلاک می‌شوند از آن منحرف می‌شوند، سلام، درود و برکت خداوند، بر او خاندان پاک و نیکش، همسرانش امهات المؤمنین، همه یارانش و تابعین و همه کسانی باد که تا روز قیامت به نیکی از آنها پیروی می‌کنند.

اما بعد: برادران و دوستان گرامی! سخنرانی زیر درباره ادب

گفتگو شامل عناصر زیر است:

- تعریف گفتگو و هدف آن.

- مقدمه‌ای دربارهٔ اختلاف افکار در میان مردم.
 - خلاصه‌ای از اصول و مبادی گفتگو.
 - شرحی دربارهٔ آداب و اخلاق گفتگو.
- از خداوند بزرگ و توانا می‌خواهیم که ما را به راه راست هدایت کند و [این عمل ما را] قبول نماید.

تعریف گفتگو

گفتگو: حوار یا محاوره به معنای گفتگوی متقابل است. جدال: از (جَدَلَ الْجَبَل) به معنای پیچاندن گرفته شده است و در اصل برای کسی به کار می‌رود که با چیزی که مانع ظاهر شدن حق و پدیدار شدن درستی است، می‌جنگد و دشمنی می‌کند. سپس در این گفتگو ادله را برای ظاهر شدن بهترین امور به کار می‌برد.

(حوار و جدال) گفتگو و مجادله بر یک چیز دلالت دارند. گاهی این دو لفظ با هم می‌آیند. مثلاً در این آیه چنین آمده است: «قد سمع الله قول التي تجادلک فی زوجها وتشتکی إلى الله والله

يَسْمَعُ تَحَاوِرِكَمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ»: (خداوند سخن آن زنی را می شنود [و می پذیرد] که درباره شوهرش با تو بحث و مجادله می کند و به خدا شکایت می برد. خدا قطعاً گفتگوی شما دو نفر را می شنود. زیرا خداوند شنوا و بیناست). سوره مجادله آیه (۱).

در اصطلاح مردم مراد از حوار و جدال: مناقشه میان دو یا چند گروه است که هدف از آن تصحیح کلام، آشکار ساختن حجت و دلیل، اثبات حق، دفع شبهات و رد افکار و اندیشه های باطل است.

از ابزارهای گفتگو و مباحثه می توان به روشهای منطقی، قیاسهای جدلی اعم از مقدمات و مسلمات می باشد. که به صورت مفصل در کتب منطق، علم کلام، آداب بحث و مناظره و اصول فقه آمده است^۱

^۱. برای کسب اطلاع بیشتر درباره تعریف این کلمه به کتاب تعاریفات جرجانی کلمه (جدل) و المصباح المنیر دوریشه (حور) و (جدل) مراجعه کنید.

هدف از گفتگو

هدف از گفتگو: آوردن دلیل، دفع شبهات و ردّ اقوال و آرای باطل است. همچنین هدف از آن همکاری مناظره کنندگان برای شناخت حقیقت و رسیدن به آن است. تا هر گروه آنچه را که بر دیگری پوشیده مانده است بشناسد، و برای رسیدن به حقیقت براساس استدلال صحیح حرکت نماید. امام ذهبی می‌فرماید: «مناظره فقط برای کشف حقیقت، رساندن علم توسط دانشمندان باهوش‌تر به دیگران و آگاه کردن فردی است که در غفلت و ضعف بیشتری به سر می‌برد»^۱.

این همان هدف اصلی از گفتگوست که واضح و روشن می‌باشد. اما علاوه بر آن، گفتگو اهداف فرعی یا مقدماتی دیگری نیز دارد که از جمله آنها عبارتند از:

- ایجاد راه حل میانه و حد وسطی که مورد رضایت

^۱. نگا: شرح المواهب، الرزقانی ۳۹۰/۵

مناظره کنندگان باشد.

- آشنایی با دیدگاههای طرف یا طرفهای دیگر که یکی از اهداف مقدماتی مهم به شمار می آید.
- بحث و جستجو برای رسیدن به نتیجه، بازخوانی و پیگیری دیدگاههای مختلف و عقاید موجود به منظور رسیدن به نتایج بهتر و دارای امکان بیشتر، حتی اگر این امر در گفتگوهای بعدی انجام پذیرد.

به وجود آمدن اختلاف در میان

مردم

در زمانها و مکانهای مختلف در میان مردم اختلاف وجود داشته است. اختلاف روش و سنت الهی در میان مردم است. آنان از نظر رنگ، زبان، سرشت، فهم، معارف و عقلاهایشان با یکدیگر متفاوتند. همه این امور یکی از نشانههای خداوند است که قرآن کریم به آن اشاره کرده است: «ومن آیاته خلق

السموات والأرض واختلاف ألسنتكم وألوانكم إن في ذلك لآيات
 للعالمين»: «از جمله نشانه‌های [دال بر قدرت و عظمت]
 پروردگار، آفرینش آسمانها و مختلف بودن زبانها و رنگهای
 شماست. بی‌تردید در این [آفرینش ستارگان فراوان جهان که
 با نظم و نظام شگفت‌آور گردانند، در این گوناگونی آفرینش]
 برای فرزندگان و دانشوران نشانه‌هایی وجود دارد». سوره روم
 آیه ۲۲.

این اختلاف در ظاهر، دلیل بر وجود اختلاف در آراء،
 دیدگاه و افکار است. قرآن کریم در چند آیه به این امر اشاره
 دارد. برای نمونه آیه زیر: «ولو شاء ربك لجعل الناس أمة واحدة
 ولا يزالون مختلفين* إلا من رحم ربك ولذلك خلقهم»: [ای
 پیغمبری که بر ایمان آوردن قوم خود آزمند و بر روی گردانی
 آنها از دعوت آسمانی متأسف هستی! بدان که] اگر
 پروردگارت می‌خواست مردم را [همچون فرشتگان در یک
 مسیر و بر یک برنامه قرار می‌داد و] ملت واحدی می‌کرد. [و

پیرو آیین یگانه‌ای می‌نمود و آنان در مادیات و معنویات و در انتخاب راه حق یا راه باطل اختیار و اخلاقی نمی‌داشتند. آن وقت جهان به گونه دیگری در می‌آمد [ولی] خداوند مردمان را مختار و با اراده آفریده و [انان همیشه «در همه چیز، حتی در گزینش دین و اصول عقائد آن» متفاوت خواهند بود.*] مردمان براساس اختلاف استعدادشان در همه چیز حتی در دینی که خدا برای آنان فرستاده است، متفاوت می‌مانند] مگر کسانی که خدا بدیشان رحم کرده باشد [و در پرتو لطف او بر احکام قطعی الدلاله کتاب خدا متفق بوده هر چند در فهم معنی ظنی الدلاله آن که منوط به اجتهاد است. اختلاف داشته باشند.] و خداوند برای همین [اختلاف و تحقق اراده و رحمت] ایشان را آفریده است. «سوره هود آیه ۱۱۸ و ۱۱۹

فخر رازی می‌گوید: «مقصود این آیه اختلاف مردم در دین، اخلاق و افعال است».

این آیه بیان می‌کند که اگر خداوند می‌خواست [می‌توانست] بندگان را براساس غریزه و فطرت دارای دین

واحدی قرار بدهد، به گونه‌ای که [در انتخاب آن] هیچ رأی و اختیاری نداشته باشند بنابراین، این مخلوق بشر نامیده نمی‌شدند بلکه در رفتار اجتماعی مانند زنبور عسل یا مورچه می‌بودند و روحشان همانند فرشتگان می‌بود و براساس فطرت به حق و اطاعت معتقد می‌بودند. در آنچه خداوند بدانها امر می‌کرد، نافرمانی نمی‌کردند و آنچه را که بدان دستور داد. می‌شدند، انجام می‌دادند. هیچ اختلاف و نزاعی میان آنها به وجود نمی‌آمد. اما خداوند براساس حکمت خود آنها را به گونه‌ای خلق کرده است که علم را کسب کنند، نه اینکه به آنها الهام شود. همچنین براساس اختیار عمل نمایند و بعضی از امور ممکن مغایر با گروه دیگر را ترجیح دهند، نه اینکه مجبور و بی‌اختیار باشند. همچنین آنها را از نظر استعداد، کسب علم و میزان اختیار متفاوت قرار داده است.

لازم است بدانید که در آیه «ولذلك خلقهم» لام برای غایت و هدف نیست. یعنی قصد آن نیست که خداوند -

سبحانه - آنها را آفریده است تا اختلاف داشته باشند. زیرا چنانچه بر همگان واضح است خداوند آنها را برای عبادت و اطاعت از خودش آفریده است. در اینجا لام برای عاقبت و انجام شدن است.

یعنی برای نتیجه اختلاف آنها را خلق کرده است که عبادت از تبدیل شدن آنان به دو گروه است: گروهی در بهشت، و گروه دیگر در آتش سوزان جهنم.

گاهی این لام را لام تعلیل می‌دانند. یعنی آنها را آفریده است تا هر کدام از آنها برای کار و عملی آماده شود، و براساس سرشت خود از میان اموری که جهان به وسیله آن اداره و هموار می‌شود و امور زندگی به وسیله آن سامان می‌یابد، کار و پیشه‌ای انتخاب کنند. پس مردم محمل‌هایی برای امر خداوند هستند و بعضی از آنان گروه دیگر را مسخره می‌کنند.^۱

^۱ نگا: روح المعانی: جلد ۴ جزء ۱۲، ص ۱۶۴، تفسیر القاسمی، ۱۸۲/۹.

خداوند آنها را در علوم، معارف، اندیشه، احساسات و همه اعمالی که از اختیارشان در اعمال ناشی می‌شود، از جمله ایمان، اطاعت و معصیت دارای قابلیت اختلاف و تفرقه آفریده است.^۱

وضوح و روشنی حقیقت

با وجود صحت این اختلاف میان مردم در عقلاها، اندیشه‌ها و قابلیت آنها برای اختلاف، خداوند بر سر راه حق نشانه‌ها و بر راه راست مناره‌هایی قرار داده است ... که استثنای (إلاّ من رحم ربک) در آیه فوق را به وسیله آن تأویل می‌کنند.

این امر در آیه دیگری آمده است: «فهدی الله الذین آمنوا لما اختلفوا فیه من الحق بإذنه» «پس خداوند، کسانی را که ایمان آورده بودند، با اجازه خویش [که مایه رشد فکری و ایمان پاک و زمینه‌هایی از انگیزه‌های نفسانی و تمسک کامل به

^۱. تفسیر المنار، ۱۲/۱۹۴.

کتاب آسمانی است] به آنچه که حق بود و در آن اختلاف ورزیده بودند، رهنمون شد.» سوره بقره آیه ۲۱۳.

اگر انسانها هواهای نفسانی خود را از بین ببرند و برای رسیدن به حقیقت تلاش کنند. آن هدایت به آنها اعطا خواهد شد. بلکه در فطرت او چیزی که موجب هدایت اوست وجود دارد. به این امر در آیه زیر توجه کنید: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»: «روی خود را خالصانه متوجه آیین [حقیقی خدا، اسلام] کن. این سرشتی است که خداوند مردمان را بر آن سرشته است. نباید سرشت خدا را تغییر داد. [و آن را از خداگرایی به کفر گرایی، و از دینداری به بی دینی، و از راست روی به کج روی کشاند.] این دین و آیین محکم و استوار است. اما اکثر مردم [چنین چیزی را] نمی دانند» سوره روم آیه ۳۰.

همچنین پیامبر - صلی الله علیه وسلم - در حدیثی

می فرماید: «ما مولود إلا يولد على الفطرة، فأبواه يهودانه، وينصرانه، ويجسمانه، كما تنتج البهيمة جمعاء، هل تحسّون فيها من جدعاء حتى أنتم تجدعونها؟» «هر نوزادی بر اساس فطرت به دنیا می آید. پدر و مادرش او را یهودی، مسیحی یا زرتشتی می کنند. همچنان که همه حیوانات نوزادشان را به دنیا می آورند. آیا در آنها انحراف و نقضی می بینید تا آن را ناقص بشمارید».

این امر بیان می کند که اصول دین، کارهای نیک و بد اموری هستند که انسانهای عالم، بالغ و عاقل بر نیکی و ستودگی آن اتفاق دارند و به منافع فراوان آنها و زشت بودن و مذمت کردار بد معترف هستند. این امر در عبارات و متون ظاهر و واضحی، آمده است که غیر قابل تصرف، تأویل، جدال و تردید است و آن را ام الكتاب قرار داده است که همه احکامی که در آن آمده است بر محور این امر قرار دارد و هیچ کسی برای نپذیرفتن آن دلیلی ندارد. همچنین به عنوان یکی از اصول گفتگو و از بین بردن سختی خداوند انسان را از بازیچه

و مطیع هوای نفس، شهوات و شبهات قرار دادن آن با استفاده از تأویل و توجیه برحذر داشته است. بلکه برای کسی که تلاش می‌کند ولی از یافتن جواب صحیح باز می‌ماند و اشتباه می‌کند، یک ثواب و برای کسی تلاش می‌کند و به جواب صحیح می‌رسد، دو اجر تعیین فرموده است تا انسانها بیشتر بیندیشند و تأمل کنند و در جستجوی حق و کسب منافع بهتری برای افراد و گروهها باشند. فقط خداوند در این امر حکمت فراوان و اراده تحقق یافتنی دارد.

موارد مشترک

شروع کردن به بحث و گفتگو دربارهٔ زمینه‌های مورد اتفاق و مشترک راهی برای کسب اعتماد و ایجاد روح تفاهم است. و به وسیله آن گفتگو آرام و هدفمند خواهد بود. سخن گفتن دربارهٔ نقاط مشترک و تعیین آنها موجب گشوده شدن افقهای ارتباط، مقبولیت و نزدیکی خواهد شد. همچنین بد خلقی را

کاهش می‌دهد. شکاف و اختلاف را برطرف و فرصت‌های تفاهم و موفقیت را بهتر و آسانتر فراهم می‌کند. همچنین موجب کاهش احتمال نزاع و برخورد می‌شود.

اگر طرفین بحث، گفتگوشان را از نقاط اختلاف و مورد نزاع شروع کنند، قضیه برعکس می‌شود. میدان گفتگو تنگ، محدود و دارای افق محدودی خواهد بود. بنابراین موجب آزرده‌گی خاطر و پریشانی می‌شود و طرفین مناظره را به آماده شدن برای جواب دادن به طرف مقابل و بررسی اشکالها و اشتباهات او و اظهار بزرگ‌نمایی آنها می‌کشاند. در این حالت طرفین مناظره بیشتر به غلبه بر دیگری می‌اندیشند تا عملی کردن هدف یکی از افراد با تجربه در این باره می‌گویند:

در مناظره کاری کن طرف مقابل با تو موافق باشد و با لفظ (بله) به تو جواب دهد. تا حد امکان مانع این شود که به تو جواب (نه) بدهد. زیرا اثر کلمه (نه) سخت و سنگین و نادیده گرفتن آن مشکل است. هر گاه طرف مقابل (نه) بگوید، تکبر او باعث می‌شود که همچنان مدافع کلام خودش باقی بماند.

گفتن (نه) فقط تلفظ این دو حرف نیست بلکه آمادگی وجود انسان اعم از اعصاب، عضلات و غدد است. این عمل به سرعت قدم گذاشتن به سوی رد است. اما حرفهای کلمه (نعم) آسان، دقیق و دوست داشتنی است که موجب بوجود آمدن هیچ‌گونه فعالیت و تحرک جسمی نمی‌شود.^۱

این امر زمانی بیشتر اثر دارد که شما در مناظره به طرف مقابل القا کنید که شما در بعضی از امور با او متفق هستید و رأی او را قبول می‌کنید و رضایت خود را نسبت به بعضی از افکار صحیح، دلایل معقول و معلومات مفیدش ابراز کنید. رضایت خود از این امر و قبول آنها را نشان دهید. این امر - چنانکه گذشت - موجب شرح صدر، تفاهم و نزدیکی آراء و همچنین ایجاد روحیه بی‌طرفی و پابندی به موضوع می‌شود.

علمای ما فرموده‌اند: بی‌تردید بیشترین جهل به سبب نفی بعضی از امور که همان انکار و تکذیب است، به وجود می‌آید

^۱. اصول الحوار، ص ۴۶.

نه به وسیله اثبات و قبول، زیرا اطلاع انسان از آنچه قبول می‌کند آسان‌تر و بیشتر از چیزی است که آن را انکار می‌کند. زیرا بیشتر اختلافاتی که موجب به وجود آمدن هوای [نفس] می‌شود، ناشی از این است که همه یا بعضی از آنچه که هر کدام از دو طرف مناظره و گفتگو اثبات می‌کنند، صحیح است و در نفی آنچه گروه دیگر بدان معتقدند است، اشتباه می‌کنند.^۱

اصول گفتگو

اصل اول:

در پیش گرفتن روش‌های علمی از جمله.

۱ - آوردن دلایل برای اثبات یا ترجیح ادعا.

۲ - نقل کردن به شیوه صحیح در امور نقل شده.

این دو روش در اصل مشهور گفتگو آمده است: «إن كنت

ناقلاً فالصحة، وإن كنت مدّعياً فالدليل» [اگر «مطلبی را» نقل

^۱. تنبيه أولى الأبصار، د. صالح السحيمي، ص ۲۸ با اندکی تصرف

می‌کنی، آن را به شکل صحیح نقل کن، و اگر ادعایی داری، پس دلیل بیاور».

در چندین جا از قرآن کریم چنین آمده است: «قل هاتوا برهانکم إن کتمم صادقین»: «بگو اگر راست می‌گویید دلیل خویش را بیاورید.» سوره بقره آیه ۱۱۱ و سوره نمل آیه

۶۴

«قل هاتوا برهانکم هذا ذکر من معی و ذکر من قبلی»: «بگو دلیل خود را [بر این شرک] بیاورید این [قرآن است که] راهنمای کسانی است که با من همراهند [و پیشینیان بی‌شمارند] و این [هم تورات انجیل و کتاب‌های آسمانی دیگر که] راهنمای کسانی بوده که قبل از من زیسته‌اند.» سوره انبیاء آیه ۲۴.

«قل فأتوا بالتوراة فاتلوها إن کتمم صادقین»: «بگو اگر راست می‌گویید [که شریعت ابراهیم چنین چیزهایی را حرام نموده است، برای اثبات ادعای خویش] تورات را بیاورید

و آن را بخوانید» سورة آل عمران آیه ۹۳.

اصل دوم:

خالی بودن سخن و دلیل فرد مناظره کننده از تناقض؛ زیرا امری که دارای تناقض است، بطلان آن بدیهی است. نمونه‌ای از آنچه مفسرین در این باره ذکر کرده‌اند عبارت است از:

۱ وصف حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَام از زبان فرعون با عبارت (ساحرٌ أومجنون) سورة ذاریات آیه ۳۹. این صفتی است که کفار آن را دربارهٔ بسیاری از پیامبران، از جمله اعراب جاهلی دربارهٔ رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به کار می‌برند. در حالی که دو وصف سحر و جنون [در یک فرد] قابل جمع نیستند زیرا از ویژگی‌های ساحر عقل، زرنگی و باهوشی است. ولی فرد دیوانه هیچ عقلی ندارد و این یک تناقض آشکار در کلام آنها بود.

۲ و صف آیات قرآن از زبان کفار قریش به سحر مداوم و پایدار، چنانکه در آیه ۲ سوره قمر آمده است: «وإن یروا آية یعرضوا ویقولوا سحرٌ مستمرٌ»: (اگر مشرکان آیات قرآن یا معجزه بزرگی را ببینند، از آن روی گردان می‌شوند [و بدان ایمان نمی‌آورند] و می‌گویند جادوی همیشگی و پایداری است).

این امر یک تناقض آشکارست زیرا سحر، پایدار نیست و امر پایدار نیز سحر نخواهد بود.

اصل سوم:

اینکه دلیل چیزی غیر از ادعا باشد. در غیر این صورت، آن را نمی‌توان دلیل به حساب آورد، بلکه بازگویی ادعا با کلمات و شکل دیگری است. بعضی از سخنرانان و مناظره‌کنندگان در تزیین و آراستن کلمات و الفاظ، تسلط و توانایی فراوانی دارند به گونه‌ای که فرد گمان می‌کند آن الفاظ، دلیل است. در حالی که واقعیت این است که آن، مجموعه کلمات

بازگویی ادعا به عبارت و الفاظ دیگر است. این امر حيله‌ای برای طولانی کردن بی‌جهت مناظره است.

اصل چهارم:

متفق بودن بر دیدگاه‌های ثابت و قضایای مسلم. گاهی مرجع این امور مسلم و ثابت، عقل محض است که از دیدگاه افراد عاقل بی‌طرف قابل بحث نیست. مانند: خوب بودن راستی، زشت بودن دروغ و پیگرد فرد گناهکار یا اینکه امور مسلم دینی هستند که پیروان ادیان مختلف درباره آن اختلافی ندارند.

فردی که در جستجوی حقیقت است با کسی که فقط خواهان ایجاد شبهه بحث و سفسطه است، در هنگام برخورد با امور ثابت [عقلی] و مسلم [شرعی] از هم شناخته می‌شوند. امور مسلم و ثابت شده در اسلام که همه مسلمانان بدان قطعاً ایمان دارند عبارتند از: ایمان به ربوبیت و عبودیت

خداوند و توصیف او به صفت کمال و منزه و بری دانستن او از صفات نقص، ایمان به نبوت حضرت محمد ﷺ، ایمان به کلام خداوند، قرآن کریم و عمل کردن به آنچه خدا نازل کرده است، ایمان به حجاب زن، تعدد زوجات، حرام بودن ربا، شراب و زنا. اثبات آنها از نظر شرعی امری انجام شده و پایان یافته است.

بنابراین نباید درباره این امور با کسی که به اسلام اعتقاد و ایمان دارد، گفتگو یا مناقشه کرد. زیرا [اعتقاد به آنها] قطعی پایان یافته است.

مثلاً مسأله عمل کردن به آنچه خداوند نازل کرده است، در قرآن آمده است: «فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ...» «اما نه! به پروردگارت سوگند که آنان مؤمن به شمار نمی آیند تا تو را در اختلافات و درگیریهای خود تو را به داوری برنگزینند...» سوره نساء آیه ۶۵ همچنین می فرماید: «... وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» «بی تردید کسی

که بدانچه خداوند نازل کرده است، حکم و عمل نکند، ظالم و ستمگر است».

حجاب زن نیز با چندین نص قطعی شده است: «یا ایها النبی قل لأزواجک وبناتک ونساء المؤمنین یدنین علیهن من جلابیهن»: «ای پیامبر! به همسران و دختران و به زنان مؤمن بگو که روپوش و روسری خود را بر خویش فروافکنند [و مرتب کنند] سورة احزاب آیه ۵۹.

گاهی مسائل فرعی حجاب قابل بحث است. مثلاً موضوع پوشاندن یا نپوشاندن صورت قابل اجتهاد است. اما اصل حجاب چنین نیست.

حرام بودن ربا امری قطعی است. اما می توان درباره بعضی از انواع و فروع آن بحث و گفتگو کرد.

بنابراین فرد مسلمان نمی تواند درباره این امور با فرد کمونیست یا بی دین به مناظره پردازد. زیرا گفتگو و بحث با او از این نقطه آغاز نمی شود و این امور نزد او قطعی نیستند.

بلکه باید با او درباره اصل دین اعم از ربوبیت و عبودیت پروردگار، نبوت حضرت محمد ﷺ و صدق و اعجاز قرآن کریم مناظره کرد.

به همین دلیل، معتقدیم، مطرح کردن و بحث درباره اموری از قبیل: اجرای شریعت، حجاب، تعدد زوجات و اموری از این قبیل به صورت مقالات، نشست‌ها در وسایل اطلاع رسانی از قبیل روزنامه و رادیو با هدف اثبات یا کارآیی آنها، توسط بعضی از روشنفکران و نویسندگان اشتباه ناخواسته‌ای است. اما اگر هدف از این امر: بررسی حکمت و اسرار این امور و نه ناکارآمدی و نکوهش آنها باشد، این کار اشکالی ندارد. زیرا خداوند می‌فرماید: «وما كان لمؤمن ولا مؤمنة إذا قضی الله ورسوله أمراً أن يكون لهم الخیرة من أمرهم» «هیچ مرد و زن مؤمنی، در کاری که خدا و پیمبرش دآوری [و آن را مقرر] کرده باشند، در آن از خود اختیاری ندارند و [اراده آنها باید تابع اراده خدا و پیامبر باشد]. سوره احزاب آیه ۳۶.

در پایان، از این اصل در می‌یابیم که اصرار بر انکار امور مسلم و ثابت، سرکشی و لجاجت زشت، انحراف از اصول گفتگو و مناظره و به دور از شأن طالبان حق است.

اصل پنجم:

بی‌طرفی، حق‌جویی، پرهیز از تعصب و پایبندی به اصول گفتگو و مناظره است. پیروی از حق، تلاش برای رسیدن به آن و پایبندی چیزی است که گفتگو را به سوی راه راست و بدون کجی و پیچیدگی یا خواسته همه یا پیروان [گروهی] هدایت می‌کند. نه تنها فرد مسلمان بلکه هر انسان عاقل صادق، طالب حق و جستجوگر حقیقتی به سوی راستی و درستی حرکت و از اشتباه و خطا پرهیز می‌نماید.

ابوحامد غزالی می‌فرماید: از نشانه‌های دین همکاری در حق‌جویی است اما این کار نشانه‌ها و شروطی دارد. از جمله آنها این است که کسی که در جستجوی حقیقت است همانند کسی است که در طلب گمشده‌ای است. برای او هیچ تفاوتی ندارد که این گمشده به وسیله او یا طرف مقابل پیدا شود.

طرف مقابل را دوست و نه دشمن می‌پندارد او زمانی که خطایش را به او نشان داد و آن را ظاهر ساخت از او تشکر می‌کند»^۱

از امام شافعی نقل شده است که فرمودند: «هرگز سخن نگفتم مگر آنکه دوست داشتم که موفق، مورد پشتیبانی و حمایت قرار گیرد و خداوند آن را حفظ و حمایت نماید. در مناظره هرگز برایم اهمیتی نداشت که حقیقت بر زبان من یا طرف مقابل جاری شود. «بلکه مهم بیان حقیقت بود».

غزالی دربارهٔ نکوهش تعصب، حتی اگر در جانبداری از حق باشد، می‌گوید:

«تعصب از آفت‌های عالمان بد است. آنها در جانبداری و تعصب برای حق مبالغه می‌کنند و به مخالفان با دیدهٔ تحقیر و خواری می‌نگرند. این امر موجب برانگیختن حس مقابله به مثل و تلافی کردن می‌شود و انگیزه‌های آنها را برای کمک به

^۱. الإحياء، ج ۱.

باطل مهیا می‌سازد و اراده آنها در تمسک به آنچه به آنها نسبت داده شده است محکم می‌شود. اگر به شیوه لطف، رحمت و در خلوت [فرد را] نصیحت کردن، نه از دیدگاه تعصب و تحقیر وارد عمل می‌شدند در آن موفق‌تر بودند. اما زمانی که کسی به آنها رو بیاورد، فقط با سلطه طلبی با او برخورد می‌کنند بی‌تردید اعمال مانند تعصب، لعن و اتهام زدن به مخالفان موجب به دست آوردن دل آنان و جذب قلوبشان نخواهد شد. در حقیقت این افراد تعصب را عادت و ابزار خود قرار داده‌اند»^۱.

مطلب فوق بیانگر این امر است که گفتگو باید بدون تعصب و خالصانه با هدف طلب حق، بدون خشونت و تحریک، به دور از نفرت و غرض‌ورزی فردی، مغالطه‌های لفظی باشد زیرا این امور قلب را فاسد و جانها را تحریک می‌کند و موجب تنفر و ایجاد برافروختگی سینه می‌شود و به

^۱. الإحياء، ج ۱.

جدایی و قطع رابطه می‌انجامد.

ان شاء الله زمانی که آداب گفتگو را بیان کردیم این موضوع بسط و گستردگی بیشتری پیدا می‌کند.

اصل ششم:

ویژگی‌های کسی که مناظره و گفتگو می‌کند.

همان گونه که شایسته است که حق از صاحب آن دریغ شود، به همین ترتیب شایسته است که این حق به کسی که سزاوار آن نیست داده نشود. همچنین حکمت، عقل و ادب ایجاب می‌کند که فرد آنچه را که از آن او نیست طلب نکند و در آنچه به او مربوط نیست، وارد نشود.

اینکه فردی که به راه باطل می‌رود از حق دفاع کند، باطل است.

اینکه فردی که حق را نمی‌شناسد، از حق دفاع کند، باطل است.

اینکه فردی که به خوبی از حق دفاع نمی‌کند، این کار را انجام دهد، باطل است.

اینکه فردی که با راههای باطل آشنایی ندارد، به دفاع از حق پردازد باطل است.

پس بنابراین سزاوار نیست هر کسی وارد گفتگوی صحیح و درستی که نتایج مفید و ثمرات خوبی خواهد داشت، شود. آنچه همه این امور را در فرد به وجود می‌آورد، علم است. پس مناظره کننده باید دارای شایستگی علمی و تخصص در امر مورد بحث باشد.

کسی که امری را نمی‌داند با عالم به آن امر، همسان نیست. جایز نیست فرد جاهل با عالم مجادله و مناظره کند. حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام در گفتگو با پدرش این حقیقت را چنین بیان فرموده است: «يا أبت إني قد جاءني من العلم ما لم يأتك فاتبعني أهدك صراطاً سوياً» «ای پدر [از طریق وحی] دانشی نصیب من شده است که نصیب تو نگشته است بنابراین از من پیروی کن تا تو را به راه راست راهنمایی کنم».

یکی از مصیبت‌ها آن است که فردی که [در امری] فاقد تخصص است، به فرد متخصص اعتراض کند و او را تخطئه

نماید و عمل و سخن او را اشتباه بدانند.

کسی که نمی‌داند، حق دارد که سؤال کند و یاد بگیرد، نه اینکه بدون داشتن علم، اعتراض و مجادله نماید. حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَام به بنده صالح فرمود: «قال له موسى هل أتبعك علي أن تُعلِّمَنِي مما عَلَّمْتَ رَشِدًا» «موسی به او گفت: آیا می‌پذیری که من همراه تو شوم و از تو پیروی کنم بدان شرط که از آنچه مایه رشد و صلاح است و به تو آموخته شده است، به من یاد بدهی؟»

پس بهتر است فردی که در امری تخصص ندارد سؤال کند، بیندیشد، یاد بگیرد و در طلب دانش باشد و همانند عمل حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَام در برابر آن بنده صالح رفتار نماید. علت بسیاری از گفتگوهای بی‌ثمر، هم سطح نبودن و ناهمگونی دو طرف مناظره است. شافعی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ می‌گوید: «با هر عالمی که مناظره کردم، بر او چیره و پیروز شدم و هر جاهلی که با من مناظره کرد، بر من غلبه یافت». این سخن تمسخر

آمیز شافعی رحمته به مناظره و مجادله بی‌ثمر اشاره دارد که بین دو فرد یا طرف ناهمسان انجام می‌گیرد.

اصل هفتم:

قطعی بودن و نسبی بودن نتایج:

منظور از این اصل آن است که رای و اندیشه انسان نسبت به امور اشتباه یا صحیح نسبی است و فقط پیامبران الهی علیهم السلام در تبلیغ آنچه از طرف خداوند - سبحانه و تعالی - به آنها وحی می‌شود، از لغزش و اشتباه مصون هستند. افراد دیگر همه شامل این گفته مشهور می‌شوند: «رأی من درست است اما احتمال اشتباه در آن وجود دارد، رأی دیگری اشتباه است اما احتمال دارد درست باشد».

بنابراین؛ از اصول گفتگو و مناظره سودمند آن نیست که در پایان یکی از طرفین قول طرف مقابل را قبول کند. اگر چنین امری تحقیق یابد و دو طرف بر رأی واحدی اتفاق پیدا کند، بهترین خواسته و نهایت هدف از مناظره تحقق پیدا کرده است. اما اگر این امر تحقق پیدا نکند، گفتگو به شرطی

سودمند است که دو مناظره کننده قانع شوند که هر کدام روش خود را ادامه دهند. این امر زمانی برای آنها جایز است که اختلاف آنها در حد مجاز و جایز باشد. در مبحث هدف از گفتگو در صفحات پیشین این مطلب با تفصیل بیشتری ذکر شده است.

ابن تیمیه رحمته الله در بیان این امر می‌گوید: «گروهی از آنها، [علما]، کسی را که با او در مسائل اجتهادی اختلاف داشته باشد، معذور می‌دانند و او را وادار به موافقت با فهم خود [از امور] نمی‌کنند». به نقل از المغنی

اما اگر گفتگو به نزاع، جدایی، روی گردانی، فریبکاری، تخطئه و نسبت دادن نادانی به یکدیگر کشیده شود، به شکست می‌انجامد.

اصل هشتم:

قبول نتایجی که طرف‌های گفتگو به آن دست می‌یابند و التزام جدی به این نتایج و پیامدهای آنها اگر این اصل تحقق پیدا نکند، مناظره بیهوده و مورد پرهیز خردمندان خواهد بود.

ابن عقيل می‌گوید: «هر کدام از طرفین باید سخن کسی را که دارای حجت و دلیل است، بپذیرند. زیرا این امر موجب بالا رفتن منزلت، کمک بیشتر به فهم و درک حقیقت و پیمودن راه حقیقت می‌شود.

شافعی رحمته الله می‌گوید: کسی که با من مناظره کرد و حجت و دلیل مرا قبول نمود بی‌تردید در نظر من بزرگ جلوه نمود، و کسی که حجت و دلیل مرا رد کرد، از ارزش او در نظرم کاسته شد»^۱.

آداب گفتگو:

۱ التزام به گفتار نیک و پرهیز از به چالش طلبیدن و ساکت کردن طرف مقابل.

یکی از مهمترین اموری که طرفین مناظره، باید به آن پای بند باشند، در پیش گرفتن بهترین روش در گفتار و مجادله

^۱ علم الجدل، ص ۱۴.

است. در قرآن کریم آمده است: «وقل لعبادی یقولوا التی هی أحسن» [ای پیامبر] به بندگانم بگو: [در گفتار و نوشتار خود] سخنی بگویند که زیباترین [و بهترین] سخن‌ها باشد». سوره اسراء آیه ۵۳، «وجادلهم بالتی هی أحسن»: «و با ایشان به شیوه هر چه نیکوتر و بهتر گفتگو کن». «وقولوا للناس حسناً» [و به مردم نیک بگویید]. سوره بقره آیه ۸۳.

پس فرد عاقل، خردمند و طالب حق باید از دشنام، افترا و تمسخر و انواع تحقیر، تحریک و فتنه‌انگیزی پرهیز کند. از ارشادهای ارزشمند الهی برای پیامبرمان حضرت محمد ﷺ خودداری از خشونت در برخورد با اهل باطل است. خداوند خطاب به پیامبرش می‌فرماید: «وإن جادلوك فقل الله أعلم بما تعملون* الله یحکم بینکم یوم القیامه فیما کنتم فیہ تختلفون» [و اگر با توبه ستیز و جدال پرداختند، پس [با آنان ستیز مکن و بلکه] بگو: خدا نسبت به کارهایی که می‌کنید، از هر کسی آگاهتر است.* خداوند در روز رستاخیز میان شما درباره آنچه

اختلاف می‌ورزید، داوری می‌کند. [و ره یافته را ثواب و گمراه را عذاب می‌دهد]. سوره حج آیه ۶۸-۶۹ همچنین می‌فرماید: «وَأِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ». «و قطعاً یا ما [مؤمنان] و یا شما [مشرکان] بر هدایت یا گمراهی آشکاری هستیم.» سوره سبأ آیه ۲۴ علی‌رغم این که بطلان عقاید و دلایلشان کاملاً واضح و آشکار است.

این اصل شامل پرهیز از روش تحدی و به چالش طلبیدن و اظهار نظر خود سرانه و زورگویانه در سخن گفتن و در تنگنا قرار دادن طرف مقابل می‌شود. علی‌رغم اینکه حجت واضح و دلیل قطعی و انکار ناپذیر باشد... زیرا به دست آوردن دلها بر به دست آوردن دیدگاهها و جایگاهها مقدم است. گاهی ممکن است، فرد مقابل را ساکت کنی، اما نتوانی او را قانع کنی. ممکن است با یک دلیل بتوانی او را وادار به سکوت کنی اما تسلیم و اعتراف او [به حقیقت] را به دست نیآوری. به چالش طلبیدن مانع تسلیم شدن می‌شود، اگر چه فرد از نظر

عقلی قانع شده باشد.

در نظر انسان منصف و خردمند، تلاش برای حفظ قلوب و زدودن کینه‌ها از افزودن به تعداد دشمنان و ... بهتر است. بی‌تردید می‌دانید که درشت سخن گفتن، بلند کردن صدا و از کوره در رفتن، جز خشم، نفرت و بیزاری نتیجه‌ای به بار نمی‌آورد. بنابراین مناظره کننده باید تلاش کند، صدایش را بیش از حد نیاز بلند نکند. زیرا این امر، بی‌خردی و موجب آزار خود و دیگران است. بلند کردن صدا موجب تقویت حجت و ایجاد دلیل و اقامه برهان نمی‌شود. بلکه کسی صدایش را بلند می‌کند - غالباً فقط برای پوشاندن ضعف دلیل و کم‌بودن بضاعت [علمی] اش این کار را می‌کند و با فریاد کشیدن ضعف و ناتوانی خود را پنهان می‌کند صحبت کردن با صدای پایین نشانه خردمندی، سلامت روحی، داشتن فکر منظم، نقد موضوعی و عینی و اعتماد کامل به خود می‌باشد.

علاوه بر این گاهی لازم است انسان تن و آهنگ صدای خود را براساس تناسب جایگاه و نوع روش [صحبت کردن]

تغییر دهد. تا صدا از نظر استفهام، تقریر، انکار، تعجب و ... با جایگاه و روش مطابقه داشته باشد و موجب رفع خستگی و بی‌حوصلگی شود و فکر را [به خوبی] انتقال دهد. و توجه مجدد مشارکت کنندگان و شنوندگان را به امر جلب نماید.

با این وجود، در حالت‌های استثنائی می‌توان که از روشهای ساکت و خاموش کردن طرف مقابل استفاده کرد. این امر زمانی جایز است که فرد گستاخی و از حد تجاوز، ظلم، طغیان، با حق دشمنی و آشکارا لجاجت و سرکشی کرده باشد. این امر را در آیات زیر به روشنی در می‌یابیم: «ولا تجادلوا أهل الكتاب إلا بالتي هي أحسن إلا الذين ظلموا منهم» «با اهل کتاب [مسیحیان و یهودیان] جز به روشی که نیکوتر [و نرم‌تر و آرام‌تر و به قبول نزدیکتر] باشد، بحث و گفتگو مکن مگر با کسانی از ایشان که ستم کنند. [و متوسل به زور یا گستاخی شوند و در جدل از حد اعتدال خارج شوند، در این صورت شدت وحدت در مقابله با آنان بلامانع است]. سورة عنكبوت

آیه ۶۶، همچنین خداوند می فرماید: «لا یحب الله الجهر بالسوء من القول إلا من ظلم». «خداوند دوست ندارد» که افراد بشر پرده دری کنند و عیوب همدیگر را فاش سازند و «زبان به بدگویی گشایند، مگر آن کسی که مورد ستم قرار گرفته باشد» که می تواند از شخص ظالم شکایت کند و بدیهای او را بیان کند و او را دعا و نفرین نماید». سوره نساء آیه ۱۴۸.

در حالت ظلم، بی عدالتی و تجاوز، گاهی اجازه حمله شدید به طرف مقابل، فشار آوردن و باطل شمردن رأی او داده می شود. زیرا او براساس باطل عمل می کند و بهتر آن است که مردم باطل را شکست خورده و ویران ببینند.

قبل از به پایان رساندن این مطلب درباره ادب گفتگو و مناظره، باید به موضوع انتخاب ضمیر متکلم به صورت مفرد یا جمع اشاره کنم. مناظره کننده نباید بگوید: این کار را کردم، گفتم، به نظر من، این موضوع را بررسی کردیم، براساس تجربه ما و ... به کار بردن این الفاظ در روح کسانی که گفتگو

را پیگیری می‌نمایند، سنگین است و نشاندهنده غرور و خودپسندی است و گاهی ممکن است در اخلاص و حسن نیت اثر سوء داشته باشد. مردم از کسی خود را عالم و ارجمند نشان می‌دهد، متنفرند. سپس باید این ضمایر را تبدیل به ضمیر غایب کند. مثلاً بگوید: محقق به این نتیجه می‌رسد که ...، تجربه کسانی که در این زمینه فعالیت کرده‌اند، نشان می‌دهد که ...، متخصصان در این باره می‌گویند که ...، به عقیده صاحب‌نظران این امر ...، و ... از نشانه‌های داشتن ادب و شایستگی فراوان در گفتگو و ادارهٔ مناظره آن است که گمان نکند طرف مقابل ذکاوت مفرط و بیش از حدی دارد و در صحبت کردن با او عبارات مختصر و اشارات بعیدی را به کار نبرد تا فرد موضوع را متوجه نشود. همچنین گمان نکند که مناظره کننده طرف مقابل کودن، ساده لوح یا کاملاً نادان است و در شرح آنچه نیازی به بیان و شرح ندارد، مبالغه نماید.

بی‌تردید مردم از نظر عقل و فهم بین این دو حالت دارای درجات مختلفی هستند. یکی عقل گسترده و سینه فراخ دارد.

دیگری تنگ نظر و کوتاه بین است. فرد دیگری مایل به تنگ نظری است، یکی دیگر کمی به روشنفکری و بلند نظری گرایش دارد. این اندیشه‌ها و درک‌ها در فهم اقوال تأثیر دارد. کسی که عقل تیز و موشکافانه‌ای دارد محتوا و مفهوم متن و قصد متکلم و همه آنچه در مطلب ذکر شده است را به خوبی درک می‌کند، دیگری با این امر، فاصله بسیاری دارد. حکمت بالغه و فراوان از اختلاف مردم در گفتگوها و فهمهایشان از آن خداوند است.

۲ پایبندی به وقت تعیین شده در هنگام صحبت

کردن:

باید در ذهن فرد گفتگو کننده این مطلب تثبیت شود که نباید صحبت کردن را فقط به خود اختصاص دهد و سخنانش را بیش از حد طولانی نماید و آنچه را که خارج از ادب، زیبایی و ذوق سلیم است به طور مداوم بر زبان جاری سازد. ابن عقیل در کتاب (فن جدل) می‌نویسد: باید در سخن

گفتن نوبت را رعایت کنند نه اینکه نوبت را با زور تصاحب نمایند به گونه‌ای که فردی که معترض است تا زمانی که فرد مقابل در حال بیان دلیل است سکوت پیشه کند. فردی که دلیل می‌آورد نیز در هنگام بیان اعتراض از سوی طرف مقابل باید سکوت کند تا اعتراض او به پایان برسد. حتی اگر مقصود کلام فرد مقابل را فهمیده باشد، نباید سخن او را قطع نماید.... گروهی از مردم برای جلب نظر حضار به هوش و ذکاوتش اقدام به این کار می‌نمایند. که البته این کار هیچ فضیلت و حسنی ندارد. زیرا معانی با همدیگر در ارتباط هستند و بعضی از آنها دلیلی برای بعضی دیگر هستند. این امر، علم غیب، سرزنش صادقانه و به جا و استنباط مفهوم پوشیده‌ای نیست تا فرد به انجام آن افتخار نماید.

طولانی کردن یا میانه روی در سخن گفتن در موقعیت‌های مختلف، متفاوت است. در کنفرانس‌ها و نشست‌ها، وقت و فرصت صحبت کردن از سوی رییس جلسه و مدیر آن نشست تعیین می‌شود که باید به آن پای‌بند بود.

گاهی در جلسات و دیدارهایی که در اردوگاهها و تفریحگاهها انجام می‌گیرد، به علت آمادگی شنوندگان بیش دیگر اماکن، امکان طولانی کردن کلام وجود دارد. ممکن است شرایط مسجد، دانشگاه یا اماکن مختلف دیگر با هم متفاوت باشد.

بهتر است بدانیم مهمترین علل طولانی شدن سخن و قطع کلام طرف مقابل ناشی از امور زیر است:

- ۱ خودپسندی.
 - ۲ شهرت طلبی و مدح طلبی.
 - ۳ اینکه فرد گمان می‌کند گفته‌هایش برای مردم تازگی دارد.
 - ۴ بی توجهی به علم، وقت و شرایط مردم.
- ظاهراً چنانچه یکی از این امور برای شنوندگان ثابت شود، موجب انصراف، ممانعت، خستگی آنها و سنگینی کلام گوینده در ذهن آنان می‌شود.

بی‌گمان هر شنونده‌ای قدرت تمرکز و پیگیری محدودی دارد که اگر وقت سخنرانی از آن حد فراتر رود، فرد دچار خستگی و آشفتگی ذهنی می‌شود. گروهی معتقدند این زمان حداکثر ۱۵ دقیقه است.

بهرتر آن است گوینده زمانی کلامش را به پایان برساند که مردم مشتاق پیگیری هستند و به دقت به آن گوش می‌دهند. این بهتر است از اینکه مردم منتظر باشند که او کلامش را قطع نماید و آن را به پایان برساند.

۳ به خوبی گوش دادن، سکوت کردن و پرهیز از قطع کردن رشته کلام دیگران.

همچنان که پای‌بندی به وقت تعیین شده و اجتناب از طولانی سخن گفتار مطلوب است، فرد باید به خوبی [به سخن طرف مقابل] گوش دهد و رشته کلام او را قطع ننماید. این که فرد همه تلاش خود را فقط در زمینه فکر کردن به گفته‌هایش مبذول دارد. و به مناظره کننده و طرف گفتگو بی‌توجهی کند، اشتباه است. حسن بن علی رضی الله عنه به پسرش

می گوید:

(ای پسرم اگر با دانشمندان همنشین بودی تلاش کن بیشتر [از زبان آنها امور را] بشنوی نه اینکه صحبت کنی. همانگونه که درست سخن گفتن را فرا می گیری، خوب گوش دادن را نیز بیاموز، کلام هیچ کسی را - حتی اگر به طول بینجامد - قطع مکن تا او خود سخن را به پایان برساند).

ابن مقفع می گوید:

(همان گونه که به خوبی صحبت کردن را فرا می گیری، به خوبی گوش دادن را نیز بیاموز. از نشانه های خوب گوش دادن این است که به متکلم اجازه بدهی که سخنش را به پایان برساند، و به جواب دادن کم توجه باشی. به سوی گوینده رو کنی و به او بنگری و به آنچه می گوید دقت کنی).

لازمه گفتگوی مفید، خوب گوش دادن است. به قول عامه مردم گفتگو بدون این امر مانند (گفتگوی ناشنویان) است که هر طرف مناظره، به دیگری کاملاً بی توجه است.

۴ ارج نهادن و احترام گذاشتن به طرف مقابل:

در جلسه گفتگو باید میان طرف‌های گفتگو احترام متقابل وجود داشته باشد و به هر صاحب حقی، حق متناسب با خود داده شود و به جایگاه و مقام او اعتراف شود و با عبارات مؤدبانه و القاب شایسته و روشهای صحیح و پیراسته شده مورد خطاب قرار داده شود.

احترام متقابل به قبول حق، اجتناب از هوی و کمک به خویشتن می‌انجامد. اما ایراد گرفتن بر دیگران و جاهل خواندن آنها کار حرام و زشتی است.

آنچه دربارهٔ ضرورت تقدیر و احترام گفته شده است، با نصیحت کردن و تصحیح اشتباهات با روشهای لطیف و عالی و اسالیب محترمانه تناقضی ندارد. تقدیر و احترام با تملق بیهوده، نفاق دروغین، مدح کاذب و اقرار به باطل متفاوت است. در زمینه این ویژگی اخلاقی و ادبی باید به قضیه مطرح شده توجه کرد و فکر را متوجه پرداختن به آن نمود تا به وسیلهٔ بحث، تحلیل، نقد، اثبات و ایراد گرفتن فارغ از گوینده یا صاحب آن سخن به آن پرداخت تا

گفتگو به مبارزه کلامی که از ویژگی‌های آن دشنام، ایراد گرفتن و انحراف از بررسی قضایا و افکار به بحث پیرامون، اعمال افراد، مدارک، صلاحیت، و زندگی شخصی افراد است، تبدیل نشود.

۵ انجام مناظرات در یک مکان معین:

علما می‌گویند که شایسته است مناظرات در اماکن خلوت و با حضور افراد کمی انجام گیرد. زیرا این امر موجب تمرکز بیشتر فکر و فهم، تصفیه ذهن و برای کسب حسن نیت بهتر است. اگر این امر در حضور گروه فراوانی انجام گیرد، انگیزه‌های ریا و تلاش برای غلبه بر طرف مقابل وسیله به حق یا باطل به وجود می‌آید.

آیه زیرا به این امر اشاره دارد: «قُلْ إِنَّمَا أَعْظَمُكُمْ بَوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلِي وَفِرَادِي ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا» «بگو من شما را فقط یک نصیحت می‌کنم. و آن این است که: دو نفر، دو نفر یا به تنهایی و یکی یکی [خالصانه] برای خدا برخیزید [و

اندیشه‌های خفته را زنده کنید] سپس [دربارهٔ محمد که سالها با او به سر برده‌اید] بیندیشید». سورهٔ سبأ آیه ۴۶. علما با استفاده از این آیه استدلال کرده‌اند: که جو عمومی و اماکن پرجمعیت حق را می‌پوشاند و فکر را پریشان می‌کند و بیشتر افراد این جمعیت نیز در زمینه بحث تخصص ندارند. بلکه بیشتر به غوغا سالاری و تقلید کورکورانه می‌پردازند، این امر موجب می‌شود حق پوشیده شود.

اما هنگامی که گفتگو و مناظره میان دو نفر یا از هر طرف دو نفر و تعداد کمی صورت گیرد، بیشتر باعث تمرکز فکر و نزدیک شدن آرا می‌شود. همچنین در چنین فضایی احتمال بیشتری وجود دارد که فردی که اشتباه می‌کند حق را قبول کند و از باطل با اشتباهی که بدان معتقد بود، دست بردارد.

در حالی که مناظره در برابر مردم چنین نیست. گاهی تسلیم شدن و اعتراف به اشتباه در برابر مخالفان و موافقان

سخت و سنگین است.

به همین دلیل در این آیات به پیامبر ﷺ سفارش شده است که با این روش با مردم برخورد کند. زیرا اتهام‌های آنها به ایشان همانند اتهام اقوام پیشین به پیامبران غوغا سالاری بود.

آنچه در کتب سیره آمده است این امر را بیشتر روشن می‌سازد: در یکی از شبها ابوسفیان بن حرب، ابوجهل بن هشام، أحنس بن شریق، عمرو بن وهب ثقفی از خانه خارج شدند تا به سخنان رسول خدا ﷺ در حالی که شبانه در خانه نماز می‌خواند، گوش فرا دهند. هر کدام از آنها در گوشه‌ای نشستند و به او گوش دادند در حالی که هیچ کدام از وجود دیگری تا اینکه سپیده دمید و در راه بازگشت همدیگر را دیدند و شروع به سرزنش و ملامت یکدیگر نمودند و به یکدیگر می‌گفتند: اگر یکی از افراد نادانتان شما را [در این حال] می‌دید باعث می‌شد در درون او شک به وجود بیاید. سپس همگی رفتند.

تا اینکه شب دوم فرا رسید. هر کدام آنها به همان جایی که در آن پنهان شده بودند بازگشتند و تا صبح به حرفهای او گوش دادند. تا اینکه صبح پراکنده شدند و در راه همدیگر را دیدند و سخنان شب اول میان آنان ردّ و بدل شد و همدیگر را سرزنش کردند. سپس رفتند تا اینکه در شب سوم به یکدیگر گفتند: تا زمانی که قول ندهیم که دیگر به اینجا برنگردیم، از اینجا نمی‌رویم. سپس بر این امر پیمان بستند. آنگاه متفرق شدند. هنگامی که صبح شد، اُخنس بن شریق عصایش را برداشت و از خانه خارج شد. تا اینکه به خانه ابوسفیان بن حرب رسید. به او گفت: ای اباحنظله نظرت درباره آنچه از محمد شنیدی چیست؟ گفت: ای اباثعلبه من اموری را شنیدم که آنها را می‌دانم و هدف از آنها را نیز به خوبی درک می‌کنم و اموری را شنیدم که نه آنها را می‌دانم و نه می‌دانم که منظور از آنها چیست. اُخنس گفت: قسم به کسی که تو بدان سوگند خوردی، من هم چنین هستم. سپس از پیش او رفت تا این که به

ابوجهل رسید. وارد خانه‌اش شد و گفت: ای ابالحکم! نظر تو درباره آنچه از محمد شنیدی چیست؟ گفت: چه چیزی شنیدم! ما و بنی عبدمناف بر سر شرف و عزت با همدیگر نزاع می‌گردیم. آنان [مردم را] اطعام کردند. ما هم چنین کردیم. [مسئولیت را] بر عهده گرفتند، ما هم چنین کردیم. آنان بخشش نمودند، ما هم این کار را کردیم تا اینکه مانند اسب‌های شرطبندی به زانو افتادیم. آنان گفتند: از میان ما پیامبری خواهد بود که از آسمان بر او وحی نازل می‌شود. پس چگونه این امر را در می‌یابیم؟! به خدا به او ایمان نمی‌آوریم و او را تصدیق نمی‌کنیم. اُخس از پیش او رفت و او را ترک کرد.

۶ اخلاص:

این ویژگی اخلاقی، کامل کننده اصل بی‌طرفی در حق‌جویی است. مناظره کننده باید نفس خود را بر اخلاص برای خدا در همه آنچه در میدان و موضوع مناظره مطرح می‌شود، آماده سازد.

از بارزترین نشانه‌های این امر این است که: برای کسب شهرت ما متمایز شدن از دیگران، اظهار مهارت، علم فراوان و برتری طلبی بر همسانان و افرادی که همانند او هستند، از خود دفاع کنند. قصد به دست آوردن خشنودی، ثنا و مدح دیگران باعث از بین رفتن امر و دور شدن از هدف می‌شود.

سپس باید فرد نفس خود را با دقت و موفقیت جستجو کنند و این سؤالها را از خود بپرسد.

- آیا این مناظره و مشارکت مصلحت آشکاری دارد؟

- آیا هدف از آن تحقق شهوت و اشباع آن در زمینه گفتگو و مشارکت است؟

- آیا می‌خواهد که این گفتگو و جدل نزاع و فتنه را به وجود آورد، یا باید این نوع مناظرات را پایان رساند؟

از نشانه‌های درک صحیح و نصیحت صادقانه برای نفس آن است که از حيله‌های نفسانی و شیطانی پرهیز کند. بعضی از نفوس گاهی گمان می‌کنند قصد آنها تحقق حق

است. در حالی که حقیقت ماهیت آنها این است که آنها به کمک به دیدگاههای خودشان و هوای نفس می‌پردازند. وادار کردن نفس به رضایت و قبول زمانی که حق با طرف مقابل است، از نشانه‌های بی‌طرفی و اخلاص است. اطمینان از اینکه آراء افکار و راههای حق ملک فرد یا گروهی نیست او را در این راه یاری می‌کند. تلاش و وظیفه او این است که حق در همه جا، همه شرایط و بر زبان همه افراد جاری شود.

از اشتباههای واضح و آشکار در این زمینه آن است که فرد گمان کند جز او کسی به حقیقت دست نمی‌یابد و فقط او مدافع و طرفدار حقیقت است، و جز او کسی آن را در پیش نمی‌گیرد، و تنها او برای رسیدن به آن خالصانه تلاش می‌کند.

هر گاه احساس کردی که گفتگو از مسیر اصلی خارج شده است و به سوی لجاجت، دشمنی و قصد مداخله کشیده شده است، بهتر آن است که گفتگو را به پایان برسانی که

این امر نشان دهنده نهایت شرف داشتن با صداقت نفس، قدرت اراده و اخلاص فراوان است. در جزوه حاضر همه آنچه می توانستیم آورده ایم. امیدواریم که مورد استفاده شما واقع شده باشد.

والله ولي التوفيق، وصلى الله على محمد وآله وصحبه وسلم

صالح بن عبدالله بن حميد

مکه مکرمه